

VERGILIUS A MAGYAR KÖLTÉSZETBEN.

(Második, bef. közlemény.)

GYÖNGYÖSI ISTVÁN elbeszélő költeményeiben kevés vergiliusi hatásra akadunk. Tudjuk, hogy Gyöngyösi Ovidiusnak volt buzgó követője, utánzója és fordítója, de hogy az *Aeneis*t jól ismerte, az műveinek, kivált *Kemény János*ának több helyéből (I:4, 36—65; II:6, 38.) kitűnik. Gyöngyösinek tulajdonítja Badics Ferenc azt a versezetet, mely csak 1828-ban jelent meg, *Kuma városában épített Daedalus temploma*. Ebben Aeneas is szerepel, mert az *Aeneis* VI. énekéből ismert cumaei Sibylla neki beszéli el Minos születését, Androgeos halálát, Minos bosszuját, Pasiphae szerelmét, a Minotaurus halálát, Theseus és ~~ad~~ne, Daedalus és Icarus történetét, szóval jórészt azokat a történeteket, melyek az *Aeneis* előadása szerint a cumaei Apollon-templom ajtószármányain voltak ábrázolva.

Nem nagyérdemű alkotás, de korában (1742) mégis figyelemreméltó a hanyatlás korának legnagyobb epikus műve, VÖLCSEI TÓTH ISTVÁN 12 énekes Cziráky-eposza (megjelent 1881), mely Császár Elemér szerint¹ inkább harctéri tudósítás, mint eposz. Gyöngyösi és Zrinyi hatása alatt készült, de sok helyt meglátszik rajta Vergilius hatása is, természetesen csak külsőségekben, kivált epikus technikában. Nagy szerepet juttat a pogány isteneknek, s ez egykorú eseménynek elmondásában megbocsáthatatlan visszasság.²

Oázissal alig kínálkozó kietlen úton haladtunk át Zrinyitől irodalmunk újjászületéséig: itt már Aonia viruló rétjei és lombkoszorús hegyei mutatkoznak, s a múzsák patakjának csörgedezését véljük hallani. KAZINCZY FERENCnek, a megújulás heros eponymusának, írói fejlődésére nagy hatással voltak a görög és római klasszikusok, a német irodalom renaissance-ának is alapvetői. Horatius úgy nev. *Ars poeticája* esztétikai kátéja volt,³ s rajta kívül talán épen Vergiliust becsülte és szerette legjobban, mert Schillerrel együtt megérezte benne azt az

¹ *Alexander-Emlékkönyv*. 1910.

² Császár Eleméren kívül bőven ismerteti Bobory Zoltán: *A hanyatlás korának elbesz. költészete*. 1912.

³ Beöthy: *Horatius és Kazinczy*.

«egészen sajátos magikus erőt, mely a könnyűség és erő, elegancia és nagyság, fenség és kellem e ritka vegyülésében» található. Nem csoda, ha leveleiben Horatius mellett annyiszor hivatkozik Vergiliusra. Őt nevezi a «legcsinosabb» írónak, kit a föld asszonyának nyelve s literatúrája ismert. Ízlése oly kényes, hogy Voss Homerosát és Vergiliusát nem olvashatja, «pedig hívebb, szerencsésebb fordítást nem képzelhetni.» «Vergiliust most is olvasom — írja Batsányinak 1789-ben — minden nap jobban-jobban ismergetem, sőt olyanokat is látok benne, amellyeket Nagy Tudósaink sem tudtak semmire becsülni.» Ifjúkorára vonatkozólag azt írja Gessnernek: «Meine Lieblingsdichter waren Virgil und die Griechen.» Csodálatos, hogy nem fordított belőle többet, csak a *Georgiconnak* egy kis részletét, Orpheus és Eurydice történetét (*Georg.* IV, 464—527). Mikor a caesurák szükséges voltáról vagy a hiatus elkerüléséről szól, akkor is Vergiliust hozza fel követendő példának. Mindebből, azt hiszem, jogosan következtethetjük, hogy Kazinczynak a «csinra», elegantiára, szóval a nyelvújításra irányuló törekvéseit kapcsolatba hozhatjuk Vergilius buzgó tanulmányával.

A deákos iskola, melynek hatása költői nyelvünk kialakulására páratlanul nagy volt, kivált Vergiliuson próbálta ki erejét s Vergilius átültetésével szerzett legtöbb érdemet. A kezdeményezés dicsősége közzei RÁJNIS JÓZSEFÉ, aki 1789-ben Vergilius pásztori verseit, később (1814) a *Georgicát* fordította le. Amit ő nem dicstelenül kezdett, nagyobb dicsőséggel és eredménnyel folytatta BARÓTI-SZABÓ DÁVID, aki az *Aeneist* (1810) s ezzel együtt az *Eclogákat* is lefordította. Ma már alig tudjuk elképzelni, mekkora feladat volt akkori költői dikciónkkal az eredetinek versalakjában tolmácsolni a római költészet legérettebb, nyelvilag szinte megközelíthetetlen termékét. Olyan költői alkotással szemben például, mint a húsz éves Schiller *Aeneis*-fordítása (II. és IV. ének rimes stanzákban), sőt Voss Vergiliusával szemben is, a mi első Vergilius-fordítóink munkája bizony sokszor a kezdetlegesség, a tapogatózás bélyegét hordja magán. Így a Szabó Dávid fordítását részben megelőző KOVÁTS JÓZSEF-féle *Magyar Éneis* (1799) 15 szótagos, rimes versekben korában sem felelhetett meg a fejlettebb ízlésnek. Épígy a NAGY JÁNOS *Magyar Vergiliusa* (1806), mely «mustrálul» csak bő részleteket nyújt az egészen elkészült fordításból gyarló hexameterekben. sok jóakarata és lelkesedése mellett rendkívül fogyatékos felkészültséget árul el. Rájnisnak Barótinál kevésbé sikerült Vergilius magyar megszólaltatása, bár Révai Miklós tizenegy strófás sapphói ódával üdvözölte Rájnis *Eclogáit*.¹ Helyenként erősebb nála a költőiség és zamatos magyarság, mint Barótinál, de a tiz ecloga 828 versét 911-re nyújtja. Baróti egészen

¹ Orpheus, 1790. I: 23.

véve szerencsésebb átültető: szabatosabb, lelkiismeretesebb és Vergiliusszal congeniálisabb. Mindamellett nem kevés számú helyen átveszi Rájnis ecloga-fordításának egyes részleteit.¹ *Aeneis*-fordításával mégis Baróti vált Vergilius elismert interpretátorává. «A 70 év felé járó aggastyán — mondja Arany — oly fordítással gazdagítja irodalmunkat, mely nyereségére válik.» Általában Kazinczy is kedvezően ítelt felőle, de egyik levelében erős kifogásokat hoz fel ellene s Baróti *Aeneis*-ét *nervenlosnak* nevezi.² Természetes, hogy olyan fordítás, mely a kezdetnek alig legyőzhető nehézségeivel küzd, nem felelhet meg a műfordítás szigorúbb követelményeinek. Az eredeti alak megtartása oly nehézséggel járt, hogy annak kedvéért más fontos kellékeknek nem tudott eleget tenni. A fordítás ritkán mondja egészen azt, amit az eredeti, s ha igen, akkor nem *úgy* mondja. Az eredetinek nagy hullámaint többnyire apró habok pótolják, melyekből hiányzik az elementáris erő és a bájnak kedves csillogása. A talpraesett, szűkszavú, velős sorok helyett lapos paraphrasist és periphrasist kapunk, mely legjobb esetben hasonlít az eredetihez, de vele nem egyenlő. Már az, hogy Baróti fordítása nem kevesebb, mint 1334 hexameterrel (az egésznek $\frac{1}{7}$ részével) szaporítja az *Aeneis*-t, bizonyítja a fordító erejének fogyatékosságát. Mindamellett el kell ismernünk, hogy vannak igen sikerült sorai (pl. «Szívemnek sebeit felzaggatod újra, királyné.» *Aen.* II, 3.), s az egészen meglátszik a lelkiismeretes, szerető gond — ebben a tekintetben Baróti *Aeneis*-ét az azóta létrejött *Aeneis*-fordítások sem érték utól.

Nem terjeszkedünk ki a Rájnis és Baróti közt elkeseredetten folyt, szinte késhegyig elmérgesedett prozódiai vitára, melyre épen a Vergilius fordítása körül való vetélkedés adott alkalmat, de nyomatékosan utalunk arra az ismert tényre, hogy ennek a harenak jelentős eredménye a magyar prozódia kérdéseinek tisztázása lett. Így a magyar prozódia törvényeinek kialakulását a Vergiliusszal való foglalkozásnak köszönhetjük.

Barótinak eredeti versein is észrevehető Vergilius hatása. Nyilvánvaló ez kivált *Komáromi-földindulás* c. epikus jellegű leírásában, melynek jelenetei, valamint a keret és forma, közvetlen másolatai az *Aeneis* I. énekében olvasható tengeri vihar-nak. E költemény egyúttal formailag is megnyitja a klasszikus mértékű magyar eposzok sorát, s Vörösmartyra tett hatása jelentőssé teszi költészetünk történetében. Egyik eclogájában (*Új mértékre vett* stb. 65. l.) Diana leírása szintén vergiliusi hatásra vall: Venus leírására emlékeztet (*Aen.* I.)

E korban nemcsak a deákosok költészete mutatja Vergilius hatását, hanem sok olyan költő is, aki más irányban

¹ Vietórisz József számítása szerint 30 helyet és 70 frázist.

² *Kazinczy levelezése*. VIII:414.

működött. Még Baróti föllépése (1777) előtt írta DUGONICS ANDRÁS *Trója veszedelmét*, (1774) «főképen Homerosnak és Virgiliusnak lábnyomai után lépdegélvén,» három könyvben. Az I. a görög vezérek lajstroma, tehát mintegy *enumeratio*; a II. könyv Trója megvételéről és elpusztulásáról szól. Ebben — mint maga mondja — elsősorban Vergiliust követte, de nem úgy, hogy a maga gondolatainak helyet nem talált volna. Ő t. i. erkölcsi elmélkedéseket fűz egyes helyekhez, különben eléggé önkényesen fordítja — Zrinyi-strófákban — az *Aeneis* II. énekét, bő lére eresztve s máshonnan vett közbetoldásokkal bővítve, a Vergiliusnál röviden említett dolgokat megnyújtva és magyaros cikornyákkal felsallangozva. Formailag nem egészen érdemtelen, de lényegében nem nagy jelentőségű, önkényes átdolgozás, korszerűbb visszhangja a trójai monda régi feldolgozásainak.

Az ezidétt szinte gomba-módra elszaporodott «eposzok» közül, melyek Gyulai Pál szavai szerint «epikai költészetünk teljes súlyedtségét mutatják», bennünket csak PÁLÓCZI HORVÁTH ADÁM *Hunniása* (1787) érdekel, mert Bonfiniből és Callimachusból meritett történeti anyagát, Hunyady János küzdelmét a török ellen, a maga töredelmes vallomása szerint, kivált Vergilius és Voltaire nyomán akarta művészivé emelni — s valóban egész cselekvényét e kettőből meríti. Mint Aeneas Didónak Trója feldúlását s a saját bolyongásait, úgy beszéli el Hunyady, szintén két könyvben (II. és III.), Drakula oláh vajda fiának a várnai és rigómezei ütközet lefolyását. Az elesett Ulászló szelleme megjelenik Hunyadynak, mint Hektor Aeneasnak. A csodálatos elem már Voltaire allegorikus fogalmaiból kerül ki. Vergiliusból számos helyet, leírást, hasonlatot stb. átvész. Utánozza a *hír* és a *pokol* leírását. Hunyady beszéde Mátyáshoz (IV, 132 s. k. s.) Anchises hősszemléjét (*Aen.* VI.) tartja szem előtt. Mint imitator: «in artum desiluit.»

Annál nagyobb költői, művészi érdemek táruznak elének a genialis CSOKONAI költészetében, kiben az istenadta költői tehetséggel méltó tanulmány is párosult — s ebben nem kis része volt az antik klasszikusok ismeretének. Mennyire szerette és csodálta Vergilius költészetét, kitűnik az epopoeáról szóló értekezéséből, melyben az *Aeneis*-ről szólva ezt mondja: «A poeta Virgilius — Virgilius! E szóban minden poétai heroizmust besummáztam... és ki az, aki a halandók közül követhette volna valaha az ő verselésének mennyei harmóniáját! Ki az, akit az ő műsájának minden lábejtése a dicséretre is elfelejtkező álmélkodásig meg ne ígézett volna!» *Árpádiás*-ában olyan eposzt tervezett, amelyben Voltaire *Henriade*-ját és az *Aeneis*-t akarta követni (bajos lett volna a kettőt összeegyeztetni!) s holtig dolgozni rajta, mint Vergilius. 51 versre terjedő töredéke s a 12 ének tervezete váltig sajnálatja velünk,

hogy a Vergilius nem kis hatására valló, de költőileg önálló kompozíció nem ölthetett testet. Nem hiányzott volna belőle Árpádnak az Aeneáséra emlékeztető elbeszélése a fejedelemné előtt, Árpád szerelme, házassága s Attila várában «isteni látás a végzés tükör szobájában, maradékaról egész a mostani időig. Itt valami csak méltóságos a magyar nemzetben, mind látni fogja Árpád». Ezek és hasonló részletek terve mutatja az *Aeneis* termékenyítő hatását.

Eredeti, magyar és latin nyelvű költeményeiben is gyakran találkozunk vergiliusi allusiókkal, így különösen *Dorottya*-ban. Sokat merít az epikai közvagyonból is (invocatio, enumeratio; közben is: «Nyilj meg most Helikon!», de több helye közvetlenül az *Aeneis*-re utal: Eris monológja és szerepe, miss Fáma leírása, Carneval pohara s még sok más részlet, melyeknél maga Csokonai jegyzetben Vergiliusra hivatkozik. *Amaryllis* címmel — Vergiliusra hivatkozva — idillt ír egy nő halálára; *Tengeri háborújában* pedig az *Aeneis* I. éneke lebeg szeme előtt Eólos és Neptunus szerepeltetésével. Vergiliusi motívumok és helyzetek szerepelnek a töredéknek maradt *Aranyujtásos nadrágban* is. (II. 1, 308). Egy kis költeményben pedig (II. 1, 243) rimes versekben írja meg Didónak Aeneástól való búcsuzását. Egy epigrammaszerű költeményét (u. o. 242) ezzel fejezi be:

Vergiliust lelnénk, köztünk itt lenne Homerus,
Csakhogy már Maecenast tudna mutatni hazánk.

Egy ízben megpróbálkozott Vergilius átültetésével, a *Georgicont* adva magyarul — s még legkiválóbb költői fordítását nyújtotta ennek a tankölteménynek, mégpedig rimes nemzeti versidomban. Sajnos, fordításának egy része elveszett (Kazinczy szerint Csokonai maga dobta tűzbe a III. IV. könyvet). A többi kéziratban maradt és csak újabban kiadott összes művei közt jelenhetett meg.¹ A mai követelésnek, amely a szigorú filológiai hűséget épen úgy megvárja, mint a költői congenialitást, Csokonai átültetése sem tesz eleget, annyi azonban bizonyos, hogy nemcsak irodalomtörténeti becse van, hanem költői szempontból is nagy figyelmet és méltánylást érdemel.

Nem érdektelen talán megemlítenünk, hogy KISFALUDY SÁNDOR is nagyon kedvelte Vergiliust. Olaszországi naplójában olvassuk, hogy Mantovában, a sásos Mincio partján, keletkezésük helyén, olvasta a pásztori költeményeket s idézi belőlük: «Hic viridis tenera praetexit arundine ripas Mincius»... és még sok más versét az *Eclogáknak*. Azt hiszem, hogy ezek nem

¹ Összes művei, II: 267—300.

is maradtak hatás nélkül a költészetére, s ezt nem nehéz föltalálnunk dalainak idyllikus természetleírásaiban.

Elérkeztünk ahhoz a férfiúhoz, aki klasszikus alapon megteremtette romantikus nemzeti eposzunkat: VÖRÖSMARTYHOZ. A római klasszikusok, kivált Vergilius iránt való buzgó érdeklődéséről bizonyosságot tesznek már ifjúkori zsengei. Egyik ifjúkori költeménye Nisusra és Euryalusra hivatkozva hexameterekben dicsőíti a barátságot. Baróti-Szabó *Aeneis*-ét már 6-ik osztályos korában olvasta, de elég jól tudott latinul arra, hogy eredetiben is élvezhesse. Tudjuk, mennyire lángrollobantotta költői becsvágyát az 1823-ik évi Hébében megjelent kis eposz, a *Székelyek Erdélyben*, ARANYOSRÁKOSI SZÉKELY SÁNDOR-nak hexameteres hazafias, romantikus költeménye, melynek tárgyát és formáját már Vergilius szelleme inspirálta. Egészen Vergilius sugalta lelemény pl., hogy Haddur, a hunnok istene, pásztor alakját öltve magára, rajzolja Irnáknak jövőendő hazája szépségeit. Irnák, a hős, Aeneas mása: nagy kegyelet él benne anyja iránt, halálát három napig egész népével gyászoltatja. Ebben a kis eposzban (549 vers) már megtalálni az epopoea hagyományos sajátságait: az expositiót, invocatiót, a esodálatos elemet, a szokásos jelzőket és hasonlatokat, a harci leírásokat, követséget, egyszóval Homeros és Vergilius hatását. Visszatér ő is a nemzet őskorába s Irnák erdélyi honfoglalását teszi költeménye tárgyává. Így lett ez a különben nem nagy értékű kis eposz a nemzeti epika kovászává.

Székely Sándor hatását még megelőzte Horváth Endréé, kinek *Árpádjából* az 1822-ik évi *Auróra* közölt mutatványt a Székely Sándoréinál sokkal zengzetesebb hexameterekkel. Vörösmarty tárgyválasztására azonban Vergilius volt döntő hatással. A honalapítás nagy műve, Aeneasnak az új haza birtokáért Turnusszal folytatott harcai ragadták meg lelkét. Azoknak helyébe nem volt nehéz Árpádot és Zalánt tennie. Gyulaival szemben, aki azt mondja, hogy Vörösmarty a klasszicizmust saját páncéljában verte meg (mivel a legromantikusabb költő szólalt meg klasszikai versformában), igen helyesen hangoztatja Császár Elemér,¹ hogy «nem pusztán a versforma, a hexameter klasszikus hagyomány a *Zalánban*: klasszikus az eposz stílusa is», és Vörösmarty «az új irányt, a romantikát nem a klasszicizmus ellen játszotta ki, hanem összeolvasztotta e kettőt, a hagyományosat az újjal». Ugyanő, helyesen, nem a külsőségekben keresi a stilust, vagyis a stílus hagyományos külsőségeit nem tartja lényeges momentumnak. «A lényeges az, hogy Vörösmarty eposzát a klasszikusok módján gondolta el s a klasszikus eposzok stílusában alkotta meg.» Természetes, hogy ebben a stílusban a

¹ A *Zalán futása*, (1926) 10. 1.

klasszikus epikus stílus hagyományos külsőségei sem hiányoznak; sőt az is, hogy a szokásos invocatio és expositio helyett szubjektív előhangot, elégiai sóhajtást találunk: hozzáfűződik egy-két szállal a klasszikus hagyományhoz — hiszen ez az előhang szintén nem egyéb, mint expositio, legfeljebb a segélyhívás hiányzik belőle, bár az sem egészen. A műzsa segítségül hívása helyett ő a honfiához fordul s azoktól kér és vár meghallgattatást. A romantika pedig az *Aeneis*ből sem hiányzik, a nemzeti elem még kevésbbé.

A *Zalán futásának* tárgya ugyanaz, ami az *Aeneis*é. Hősei, mint Császár Elemér ismét helyesen mondja, nem középkori magyar vitézek, hanem az ókoriak képmásai, régi minták reprodukciói. Árpád egy második Aeneas, ki Toldy szerint is viselhetné a *pius* epithetont. Hogy Vörösmarty romantikája magyar romantika, melyben a képzelet nem ritkán elhajítja a féket, az igaz, valamint az is, hogy *Zalán futásának* főérdeme éppen az igazi magyar romantika megteremtése, de azért volt Vörösmarty nagy költő s azért volt magyar, hogy magyar érzésében és romantikájában ne szoruljon idegen elemekre. Császár szerint a tudomány útjait járja meg előbb s a forrásokat tanulmányozza, hogy a multat híven rekonstruálhassa. Helyes, de ugyanezt tette, igazi hangyaszorgalommal búvárolta a régiséget Vergilius is, kinek *Aeneis*ét szinte költői archaológiának nevezhetnők. Mindamellett a történeti valóság, a történelmi realizmus éppen úgy hiányzik ő nála is, mint a még romantikusabb Vörösmartynál.

És vajon a lírai hangulat, melynek a *Zalán futása* legszebb lapjait köszöni, hiányzik az *Aeneis*ből? Nincs módunkban megállapítani, mint ahogy *Zalán futásában* megállapítható, hol és mennyiben reprezentálja az eposz valamelyik személye magát a költőt, s a bemutatott élmények a költő személyes élményeit, minthogy nem ismerjük eléggé Vergilius belső életét és külső körülményeit, de azért egészen bizonyos, hogy az *Aeneis* egyes helyeiből a költő lelkülete és jelleme csaknem hiánytalanul rekonstruálható, míg ellenben Homeroszt illetőleg, ha eposzát olvassuk, homályos sejtéseknél többre nem juthatunk. S valamint Vergilius nemesak a multba tekint, mert a mult neki is csak példa, hanem a multat a jövő alapjának tekinti, s tekintetét a jövőbe való pillantás revelálja magával ragadó hazafias érzésekre: épígy megtaláljuk ezt Vörösmartynál a nemzetünk életerejében való hitben, habár ez a hit — akárcsak a *Szózatban* — a kétség és remény szélsőségei közt ingadoz.

Az eposz nagyszerűségének szempontjából Vörösmarty is elengedhetetlennek gondolta a csodás elemet, felsőbb lények szerepeltetését; de Vergiliusnak, bár az Olympus isteneiben való naív hit kora elmúlt, könnyű volt Homeros világából és népe hagyományaiból megszerkeszteni a szükségeseknek vélt felsőbb hatalmak körét — azonban ez már nála is inkább poétikus

gépezet, mint homerosi felfogásnak megfelelő valóság. A keresztény Vörösmarty azonban már nem találta megengedhetőnek, hogy a klasszikus Olymposról vagy Hadesből vegyen kölcsön túlvilági lényeket. Legfeljebb a VIII. ének végén ismerünk a «magas égi lányok»-ban a Hórákra. De azért nem szakadt el teljesen a klasszikus hagyomány képzetkörétől. Valamint emberei inkább a klasszikus hősök másai, mint tősgyökeres magyar alakok, úgy isteneiben is vannak a klasszikus istenekkel rokon vonások. Így Hadúrban nem nehéz Juppiter és Mars, valamint a homerosi Zeus egy-egy jellemző vonására ráismernünk, Ármány pedig és ördögei rokonok a harpyákkal. Homeros hatása egyébként is ismételten föltűnik a *Zalán futásán*, s ez a hatás épen nem kicsinylendő.¹ Császár is elismeri, hogy a párviadatok szakadatlan láncolatának főleg az *Ilias*-ban találjuk a mintaképét, s a harci jelenetek gazdagságban és változatosságban vetekednek Homeros csataképeivel. Tegyük azonban hozzá, hogy valószínűség dolgában jóval elmaradnak. Vörösmarty épen úgy, mint Vergilius, vagy még nagyobb mértékben, a harci képek rajzában nem tapasztalatokra, hanem csak képzeletére támaszkodott. Egyes személyeiben Homeros, másokban Vergilius alakjaira ismerünk. Árpád és Zalán egészben véve Aeneasra és Turnusra emlékeztet, de Vörösmarty elkerülte azt, hogy az ellenfélt, mint Homeros Hektort és Vergilius Turnust — szinte hőse rovására is — rokonszenvessé tegye előttünk. De vannak más személyei is, akikben vergiliusiak hatása ismerhető fel. Az *Aeneis* istentagadó Mezentiusát épúgy, mint Zrinyi, Vörösmarty is másolta a fattyú Csornában. Hasonlóképp hatott az amazon Camilla alakja Antipater nejének (mint Zrinyinél Deli Vid nejének) megrajzolására. Az ősz Huba részben Nestorra, részben — beszédeiben — Anchisesre emlékeztet. Személyeinek beszéde, valamint egyes jelenetek is emlékeztetnek hol Homerosra, hol Vergiliusra. Zalán az I. énekben úgy gyalázza Kladni előtt Árpádot, a «hitvány jövevényt», mint a megcsalt Didó Aeneast (*Aen.* IV, 365—7.) s ez a három sor:

Hányja magát, s hazugúl Etelével mondja rokonnak.
Mondja, holott tán a latrok barlangja nevelte,
S mérges oroszlán vagy tigris szoptatta szilajjá...

majdnem fordítása Didó e szavainak:

Nec tibi diva parens generis nec Dardanus auctor,
Perfide, sed duris genuit te cautibus horrens
Caucasus Hyrcanaeque admorunt ubera tigres.

Ete a III. énekben oly kétségbeesett szavakkal keresi Hábort, mint Nisus a tőle elmaradt Euryalust, (*Aen.* IX, 390).

¹ V. ö. *Homeros* c. idézett könyvemet.

A bajnokok összecsapás előtt, mint a régi mintákban, kikérdezik vagy ócsárolják egymást, a gyöngébb kegyelmet kér, az erősebb megtagadja. Feltűnőbb hasonló jelenetek: Aeneas elveszíti nejét, Creusát (*Aen.* II, 795. s k. s.), Huba a leányát, Hajnát (*Zalán* V.); valamint a sebesült Aeneast csodásan meggyógyítja anyja, Venus (*Aen.* XII, 410—21.), úgy Etét egyszer Hadúr (IV.), máskor Hajna (V.); Juno úgy menti meg Turnust a haláltól, hogy elcsalja az ütközetből (*Aen.* X, 632—661.), Etét pedig Hadúr menti meg ekképen Viddintől (III.). A pórok lázadásához, melyet Vergilius leír (*Aen.* VII, 473—540) hasonló jelenetet rajzol Vörösmarty a IX. ének elején. A II. énekben a vergiliusi Allecto cselét utánozza Ármány, mikor póroknak öltöztetett ördögeit viszi a magyarok ellen. Alkes követ ragad és vág Árpádhoz (VII.), mint Turnus Aeneashoz (*Aen.* XII, 896).¹

Vergilius Homerost utánozva leírja Aeneas pajzsát (*Aen.* VIII, 626—731), melyen a római történelem kiváló alakjai vannak ábrázolva. Árpád pajzsán hasonlóképen dicső harcok, Etele kardja és Hadúr vannak kivésve (*Zalán* f. VII.), csak-hogy itt mult dolgok, amott jövőbeliek szerepelnek.

De leginkább emlékeztet a klasszikus mintákra Vörösmarty előadásmódja, epikus stílusa. Nem szólva az epikus közvagyonról, melyet ő is bátran fölhasznál, így pl. az enumerációkról, egyes részeket külön megnyitó invocációkról, különösen jellemzők *hasonlatai*, melyeknek száma meghaladja az *Ilias* és az *Aeneis* hasonlatainak számát. Az *Ilias*-ban ugyanis 178, az *Odysseis*-ben 34, az *Aeneis*-ben 128, a *Zalán* futásában 220 (néhol csak rövid) hasonlatot találunk. Mint Vergilius, úgy Vörösmarty is szereti hőseit a cserfához, fenyőhöz, erdőhöz, kőszálhoz, az elesőt a fejszecsapásoktól leterített gyertyánfához hasonlítani. A virág, bimbó, hulló falevél is gyakran szerepel, hasonló ul. Az állatvilágból az oroszlán, farkas, vadkan, szarvas, juhok, madarak, a darázs; a természeti jelenségek közül a vihar, szélvész, villám, mennydörgés, felhő, fergeteg, csillagok, leguruló szikladarab, hegyi patak stb. szerepelnek. Itt-ott csaknem szó szerinti átvétellel is találkozunk. Így a tengerbe kinyúló és hullámoktól csapdosott kőszikláról szóló hasonlat (*Aen.* X, 693. s k. s.) visszhangzik *Zalán* II. énekének elején, s e kifejezés, a «szikla tolódik a tengerbe», csaknem szó szerint adja Vergilius e kifejezését: «rupes, vastum quae prodit in aequor». Így az *Aen.* XII, 365—8. hasonlatában, mely a tengeri szélvést rajzolja, e szavak: «sequiturque ad litora fluctus, qua venti incubuere», *Zalán* VII. énekében szintén megcsendülnek a megfelelő hasonlatban: «Kergeti a zúgó tengert,

¹ L. Dr. Kiss Ernő: *Vörösmarty és Vergilius*. Keresztény Magvető. 1902, 94.

neki fekszik egészen». Így az *Aeneis* IV, 67. hasonlata, melyben a szerelmes Didót a sebzett szarvasünöhöz hasonlítja a költő, ismétlődik Zalán I. énekében:

Ment a széphaju lány, kebelében víve szerelmét,
Mint viszi nyögve vadász dárdáját a sebes őzfi.

Zalán X. énekében e hasonlatnak:

Viddin feje hajlik,
Mint hajlik Haemos tetején a díszes iharfa,
Mellyet hasztalanul sok időig vágtak erőtlén
Fejszések, s környül ültek fáradva; de a jó a
Tengernek zivatarja vadan, megrázza tövében,
S ott harsogva ledől a nagy fa vak éjszaki völgybe ...

szintén megtaláljuk a mintáját *Aen.* V, 447. egy rövidebb hasonlatban, de csak részben:

Ipsē gravis graviterque ad terram pondere vasto
Concidit, ut quondam cava concidit aut Erymantho
Aut Ida in magna radicibus eruta pinus.

Más részét Vergiliusnak abban a hasonlatában találjuk, melyben a költő a porba omló Tróját hasonlítja a hegyen a fejszezsapásoktól ledöntött gyertyánfához (*Aen.* II, 626. s k. s.). Hasonló ehhez *Zalán* III. énekében a Hábor elestéről szóló hasonlat.

Általában igen sok költői helyet idézhetnénk, mely egy-egy vergiliusi részlet másolata, de seholsem szolgai utánzata, mert Vörösmarty a kölcsön vett képet mindig bizonyos önállósággal illeszti bele a maga keretébe. Rámutathatnánk a retorikus sajátságokra, mivel a retorikus elem épűgy megvan nála, mint a római epikusnál. A beszédek menetében, fölépítésében is sok rokon vonás található. A beszédek bevezető sorok s hatásuknak rajza, a helyeslés vagy ellenmondás kifejezései, az egymásnak ellentmondó beszédek dialektikája ott is, itt is egy nyomon indul. Sok rokonság van a díszítő jelzők alkalmazásában, az elbeszélésbe beszótt felkiáltásokban («hallani szörnyű» = «horresco referens»), apostrophékban («balgatag! = demens!»), melyekben a költőnek Vergiliusszal rokon részvéte tükröződik. S megvan nála különösen Vergilius elegikus, melancholikus hangulata, lírai hevülete és hazafias lelkesedése. Végre ne feledjük a klasszikus formák keretébe szorított és mégis szabadnak látszó fényes költői *dikciót*, melynek megteremtése Vörösmartyra nézve nagyobb feladat volt, mint Vergiliusra — a római költő előtt már jelentős példák állottak. Azt hiszem, nem tévedek, ha Vörösmarty lendületes, numerosus, retorikai patosszal, de ethosszal is egyaránt teljes, ünnepiesen fennkölt nyelvű részben szintén Vergilius hatásának tudom be.

Vörösmarty kisebb epikus művei kisebb keretekben *Zalán*-nak hangját és előadását mutatják, tárgyuk azonban egészen

eltér. Költői előadás dolgában azonban ezekben is feltaláljuk a klasszikus minták hatását, amennyire a tárgy engedte. Így pl. a történelmi *Eger* II. énekében is találkozunk — hasonlóan — a szelek istenével, a Hajnal arany kapujával, melyen a nap fededelve kijön; a viadaloknak hasonló mozzanataival s többé-kevésbé hasonló helyzetekkel. A *Két szomszédvár* I. énekében Tihamér leírása Hectorra emlékeztet, s midőn a II. ének vége felé a költő azt mondja a Tihamértól megölt két Sámsonról: «Most testeik halom a földön, lélektelen alkat» — eszünkbe jut, amit Vergilius mond a Pyrrhustól lemészárolt Priamusról: «iacet ingens litore truncus avolsu[m]que umeris caput et sine nomine corpus» (*Aen.* II, 557), pedig inkább a hangulatban van rokonság, mint a szavakban. Különben az engesztelhetetlen haragnak és kiméretlen bosszúnak ez a zord költeménye azokra a kegyetlen harcokra emlékeztet, melyeket Homeros Achillese folytat, hogy Patroklos haláláért bosszúját megállja.

Vörösmarty még nem fogott bele Zalánjába, mikor az Auróra 1822-ben mutatványt közölt PÁZMÁNDI HORVÁT ENDRE tети plébános *Árpád*jából, mely azonban — tíz évi munka után — csak 1831-ben jelent meg egészen. A mutatványt is jóval megelőzte 1814-ben Horvátnak egy másik költeménye, a *Zirc emlékezete*. Noha nem eposz, hanem történelmi háttérű, csaknem ezer versre terjedő, egység nélkül szűkölködő panegyricus, megvan az a nagy érdeme, hogy Baróti-Szabó próbálkozása után első sikeres kísérlet irodalmunkban a klasszikus alapon álló magyar epikus stílus megteremtésére. Leírásai, lírai részletei, sőt elbeszélő stílusa is költői értékűvé teszi ezt a különben szétfolyó szerkezetű alkotást. Dikciója, mely Vergilius tanulmányára vall s annak egyes vesszorait ügyesen alkalmazza, kétségkívül hatással volt az ifjú Vörösmartyra. Bizonyítják ezt ilyen kifejezései: «A nagyságban *elült* birodalmat földre tiporni»; «több *százak* (= századok) után»; «a csendnek *néma ölében*»; «partra *verődven*»; «a *haladékony idő*»; «*búnak ereszti magát*»; «falaid *feketülnek*» stb. És méltán utánzásra méltóvá válhatott Vörösmarty előtt Horvátnak nagy elismerést érdemlő hexameter-alkotása, kivált a Kazinczytól is annyira fontosnak vallott caesurák alkalmazásában, s abban, ami még Vörösmartynak is elkerülte a figyelmét, hogy a klasszikus hexameter súlyos (két-, háromtagú) szóval szeret végződni és alig tűri meg az egyszótagú szót, legfeljebb kómiikus hatás kedvéért (... «nascetur ridiculus mus,» Hor.). Egyes helyei Vörösmarty legszebb soraival vetekednek, pl.

Már az ezüst harmat rózsás kelyhére leszállott,
S a hasadó hajnalt madarak csengése köszönti:
Már Titán szárnyas lovait szekérébe fogatta:
Megvirradt.

De míg *Zirc emlékezetével* Horvát valósággal inaugurálta Vörösmarty *Zalánját*, igazi nagy alkotásra, a megkezdett út sikeresebb folytatására ereje elégtelennek bizonyult. Pedig a *Zirtől* felszított közvélemény a nemzet eposzát tőle várta, «kiben a nemzet összves míveltjei egy jövődő magyar Vergilt láttak» (Toldy). Horvát Endre nem tudott megbirkózni tárgyával, annak nagy tömege, a *rudis indigestaque moles*, elnyomta erejét és képességeit. Hogy főmintaképe az epikus előadásban Vergilius volt, s hatása több motívumon, jeleneten és leíráson fölismerhető, azt kimutatta Bán Károly Aladár¹ és Waisbecker Ede.² Látjuk ezt a gyakran ismétlődő invocatiókban, enumeratiókban, a kürt domború műveinek leírásában, az elvarázsolt erdő aranyágában és tündérvárában, a harcjátékokban. Az avar-keresztény remete anyja elmondja Árpádnak a jövő dicsőségre vonatkozólag jóslatát az apostoli fölségig, Szent Istvánig, aki eldöntője lesz a pogányságnak. Végül a főpap is megjósolja Árpád törzsének négyszáz évig tartandó uralmát. Mindez Vergiliusra vall, mint forrásra. A csodás elem sajátságos módon csaknem teljesen hiányzik az eposzból, legfeljebb jóslatok, álomlátások pótolják s a IX. énekben az Árpádtól elrendelt sikeres ördögűzés.

Vörösmarty közvetlen epigonjaira, Czuczor Gergelyre és Garay Jánosra nem volt Vergilius számbavehető hatással. Legfeljebb Czuczor romantikus kis eposzáról, a *Botondról* lehetne szó (1833), mely a nagy eposztól (*Ilias*) vett át egyes vonásokat.

DEBRECZEN. MÁRTONRÓL, akinek *Kiővi csata* című hősi eposza Vörösmarty *Zalánjával* egy időben keletkezett, de csak szerzője halála után, 1854-ben, láthatott napvilágot, azt olvassuk, hogy ifjúkorában Ovidius, Vergilius és Horatius voltak kedvelt olvasmányai. Terjedelmes költeménye inventio, szerkezet és előadás tekintetében részint az *Ilias*, részint Tasso és Vörösmarty hatását tükrözteti, de van benne nyoma Vergilius hatásának is, így mikor Ormuzd a jövőnlők várában Árpád előtt fölidézi a királyi utódokat, mint Anchises az Elysiumban Aeneas előtt, s az epikus előadás is mutat rokon vonásokat, alluziókat Vergiliusszal, tőle került hozzá az epikus közvagyton is.

ARANY JÁNOS, mikor nemzeti epikáját megteremti, új ösvényt vág és elhagyja az előtte taposott nyomokat, s nemcsak tartalmában, hanem formában is tősgyökeres magyar. Mindamellett mint *doctus poeta* tanulmányait egyaránt kiterjesztette a modern és az antik irodalmakra, s bámulatosan kifejlett esztétikai ízlése a legnehezebb kérdésekben is biztosan elkalauzolta. A szépnek

¹ P. Horváth Endre *Árpádja*. 1897.

² P. Horváth E. *Szépirodalmi munkássága*. 1927.

és helyesnek csálhatatlan érzékével minden költőnk közt a legtöbb hatást vette föl és olvasztotta össze saját lényével. Nagyon jól érezte és tudta Vergilius nagyságát, méltányolta és magasztalta geniuszát, de tudta azt is, hogy *«gratius ex ipso fonte bibuntur aquae,»* s a nemes népiességek és természetességnek kultusza oda vitte őt az ős forráshoz, Homeroshoz. Toldója nem más, mint a magyar és görög szellem testvéries ölelkezése.¹

Arany János prózai dolgozataiban nem egyszer lelkes szavakkal ajánlja az antik klasszikusok tanulmányát, akiknek remekségében az erő és báj megtestesülését látja, annak a két tulajdonságnak, melyek a magyar költői nyelvből veszendőbe indultak. «Nem azért óhajtom a classikus írók tanulmányát, hogy nyelvünkbe idegen sajátságokat erőszakoljunk; hanem hogy szokjunk úgy bánni nyelvünkkel, mint ők a magukéval. Mondani épen azt, egészen azt, a mi kell, nem többet, nem kevesebbet. Szólani eréllyel, bájjal, hatalmasan, zengzetesen...» Ezt épen egy Vergilius-fordításnak, a Remetéének bírálatában² mondja, s valószínű, hogy e sajátságokat épen Vergiliusban találta fel. Ugyanott így szól: «Lehet pl. Virgil, Homér nagyságához mérve, alkotásban, jellemzésben gyarlóbb: de ha egyebe nem volna, mint nyelvbeli tökélye, azzal is megérdemelné, hogy mindenkor, minden nemzet költészetének iskolája maradjon.» — Még jellemzőbb e nyilatkozata: «Epicusaink (Zrinyit kivéve) azt nem tanulták el Virgiltól, ami legméltóbb vala eltanulásra: a compositiót. Nem vették észre, hogy az Aeneisben helye van minden sornak, szónak, hogy a költő nem áradoz tetszés szerint jobbra-balra, hanem bölcs kiszámítással, mondhatni, fukar ökonomiával rendeli a részeket az egész alá, a csekélyebb fontosságút a lényeges alá, minden részecskét külön kikerekít, hogy aztán a kerek egészbe olvassza.»³ Látható, hogy Arany nemcsak «nyelvbeli tökély»-éért magasztalja Vergiliust, hanem tudatos, művészi kompozíciójáért is. S a vergiliusi kompozíciónak ez a jellemzése tökéletesen ráillik Arany kompozíciójára is. Természetes, hogy maga épen nem akart abba a hibába esni, amelyet másoknál megrótt, és így nyilvánvaló, hogy kompozíció dolgában igen sokat tanult Vergiliustól. Épen a kompozíció Arany eposzainak legerősebb oldala. Azt a jellemzést, melyet ő mond Vergiliusról, bátran elmondhatjuk ő róla. Arany azt mondja főérdemének, amit Vergiliusról is elmondhatunk: «formát és tárgyat összhangzásba hozni, egészet alkotni». (V. ö. Horatius: *ponere totum.*) Tudjuk, hogy sokat foglalkozott vele, fordított is

¹ Bővebben szoltam Homerosnak Aranyra tett hatásáról *Homeros c.* könyvemben.

² *Hátrahagyott prózai dolg.* 283. l.

³ U. ott, 136—137. l.

belőle, s azokban az eposzaiban, melyekben szubjektív érzelmeinek is tért enged, észre lehet venni annak a Vergiliusnak a hatását, akinek érzékeny lelkiületével olyan nagy rokonsága van Arany mimóza-természetének és csendes melancholiájának.

Vergilius hatása legszembeszökőbb a klasszikus stílusú, szatirikus *Elveszett alkotmányon*. Egyes részeit pl. az elejét, Rák Bende elbeszélését (II. ének) és túlvilági szemléjét (V. ének) meg épen Vergilius-paródiának lehetne hinni, de Arany nem paróizálni akarta ezekben az *Aeneist*, hanem csak motívumokat vett belőle, melyeket aztán eposzáinak hangjához alkalmazott. Másutt is találunk Vergiliusra emlékeztető helyeket. Így a *Nagyidai cigányok* IV. énekének e hasonlata:

Mint mikor az erdön, nem messzi egymástul,
Két iszonyu tölgy reng a fejszecsapástul...

Vergiliusnál is megvan (*Aen.* II, 626.), bár részletezőbben, és csak egy «ornus»-ról van szó. A hír rövid leírásában (*Katalin*, 12.) is van egy vonás («amely soha nem alszik»), amely a vergiliusi Famára emlékeztet (*Aen.* IV, 179.), bár Vergilius leírása nagyon részletező, s a hír «szárnyas lová»-ról csak Arany beszél. Arany is hosszabban, de egészen önállóan beszél a hírről *Buda halálának* XI. énekében. «Szép a halál a harcmezőn» (*Keveháza*): Tyrtaios óta sokan elmondták, de Arany mondása a Vergiliuséhoz áll legközelebb: «pulchrumque mori succurrit in armis» (*Aen.* II: 317). Egyes leírásokban is találunk rokon vonásokat, pl. *Murány ostromában* (II. ének) e passus:

S a fényes dicsőség, mely vezérét fedte,
Egy vagy két sugárát ő rá is vetette...

viSSHangja ennek:

Dum stabat regno incolumis regumque vigeat
Conciliis, et nos aliquod nomenque decusque
Gessimus. (*Aen.* II, 83.)

Széchy Mária szerelmének rajzában (*Murány ostroma* III. szakasz) itt-ott Dido szerelmének rajza tükröződik. Kádas, mikor Máriát a házasságról iparkodik lebeszélni (II. szakasz), korábbi kérdőiről olyanformán emlékszik meg, mint a Didót rábeszélő Anna (*Aen.* II, 31–53). *Toldi szerelmében* (II: 33) ez a sor «Oh a vak szerelem mindeneken átlát», megfelel az *Aeneis*ben (IV, 296) ennek: «quis fallere possit amantem?» Vergiliusszal rokon melancholiájából fakadt ez a paradoxonszerű mondása: «A kétségbeesés az én reménységem». *Aen.* II, 354: «Una salus victis nullam sperare salutem».

Hosszabb ideig tartó, elmélyedő tanulmány bizonyára még sok nyomára vezetne Vergiliusnak Aranynál. Nála ezek

a nyomok nem könnyen fedezhetők fel, mert Arany a vett hatásokat saját lényével asszimilálta s önmagából merített új színekkel és hangokkal látta el. Legfontosabb az a hatás, melyet Vergilius az átgondolt kompozíció s a személlyel és tárggyal harmóniában levő előadás dolgában tett reá. Mert nála is, mint Vergiliusnál, helye van minden szónak, minden sornak. A nyelvbeli tökély közelebb viszi Aranyt Vergilius minutiosus művészetéhez, mint Homeros naiv egyszerűségéhez.

Arannyal bevégeződik a klasszikus hagyományokal érintkező nagy eposzok kora. Akik utána jöttek, azok inkább az ő nyomain járnak, s ha az eposz hagyományos stílusát követik is, nem a klasszikus világ hagyományainak, hanem újabb költők műveinek hatása alatt állanak, vagy a kisebbfajta elbeszélő költészettel foglalkoznak, melyben a nagy epikus hagyományok hatása már szűk térre szorul.

Vergilius nemcsak *Aeneis*ével termékenyítette meg a magyar költészetet, hanem idilljeivel is. Eclogái kimutathatólag már a XVII. század óta kedves olvasmányai voltak közönségünknek — nyilván jóval régebben, már a középkorban, közkézen forogtak nálunk. Hatásuk első nyomára ugyancsak a XVII. században bukkanunk: az *Aeneist* oly sokra tartó GR. ZRINYI MIKLÓS volt az első, aki a vergiliusi idillt a magyar irodalomban megszólaltatta. Igaz, hogy négy idilljében (*A vadász, Violához, Tityrus és Viola, A vadász és Echo*) nemcsak Vergilius lebegett előtte, hanem Ovidius és az olasz idillköltők is, kivált Tasso és Marino. A négy idill voltaképp összefügg, és cselekvényük menete megfelel Tasso *Amintájának*. De az olasz lány szerelmi idillektől nagyon elüt Zrinyi férfiasabb szerelme, Vergiliustól pedig a szenvedélyes, elégiai hang különbözteti meg. Bárhonnan yeszi a leleményt vagy a motívumokat, mindenütt belevegyíti a maga erős személyiségének elemeit. «Zrinyi — mondja Salamon Ferenc¹ — követte külsőleg e divatot, de gyöngé pásztorok helyett igen erőteljes és merész vadászt találunk idilljeiben, ki óriási fákat, kemény szirteket szeretne szakgatni és törni panaszával s oly szerelmes képe áll előttünk, kinek kedvenc állatai nem juhok és ökrök, hanem oroszlányok... Nem epedez ő, hanem háborgó tenger módjára hánykódik keservében.»

Zrinyi ezekben az elégiai hangú idillekben szerelme történetét írta meg, s így ezek voltaképp álarcot viselő lírai költemények. Már ez bizonyos allegorikus jelleget ad nekik s Vergilius eljárására emlékeztet. A vergiliusi nevek (Tityrus, Meliboeus stb.), számos gondolat, hasonlat és költői kép, valamint a sok mitológiai célzás szintén Vergilius hatását bizonyítja.

¹ Irodalmi tanulmányok, I: 392.

A *Vadász* motivumai Tasso *Amintájára* emlékeztetnek, de menete és hangja Vergilius 2-dik eclogájára vall, mint főmintájára, a szerelem mindenhatóságának rajza pedig a 10-dik eclogára. Van rá eset, hogy egy-egy helyét mind Tassónál, mind Vergiliusnál megtaláljuk: az illető helyet Tasso is Vergiliusból vette át; de ha tüzetesen megvizsgáljuk, úgy találjuk, hogy Zrinyi nem az utánzót, hanem az utánzott forrást követte. Zrinyi Vadásza szerelmével üldözi Violát, de esdeklései hasztalanok, mert Viola (nyilván gr. Draskovich Eusebia, Zrinyi későbbi hitvese) Lykaont szereti.¹ Vergilius Corydonja (2. ecl.) épígy esdekel a reá nem hallgató Alexis szerelméért. Mikor a Vadász arra hivatkozik, hogy «Nem vagyok én olyan rút, hogy sértsem szemedet...» olyat mond, mint Tasso Satirja, de Vergilius e szavai: «si numquam fallit imago,» csak Zrinyinél találhatók ismét («Ha engemet nem csal az én hamis képem») csaknem szó szerint. A gondolat eredetileg Theokritosé. Viszont Zrinyi bizonyos önállóságot tanusít mindkét mintájával szemben, mikor a tenger helyett a saját Dráváját emlegeti s büszkén hozzáteszi:

Külömb Lycaonnál én deli termetem.

A vadász két hiúz kölyket kínál Violának — melyeknek anyját megölte — mint foglalkozásának megfelelő ajándékot, éppen úgy, mint Corydon Alexisnek két gödölyét. Az ajándékgérés motivuma ismét theokritosi.

A *Violához* c. idill az előbbi folytatásának tekinthető. Mikor inti Violát, ne bizakodjék el szépségében, megint Vergilius Corydonjának hasonló figyelmeztetését ismétli («O formosé puer, nimium ne crede colori.» V. ö. Theokr. 7, 121). Zrinyinek ez a strófája:

Tudod-é, fagyalfának fejr virága
Lehull az földre, s nem lesz semmi haszonra?
De noha fekete az szagos viola,
Felszedik és tészik süvegkarimába,

igazi magyaros zamatú mása Vergilius e sorának: «Alba ligustra cadunt, vaccinia nigra leguntur.» Zrinyi t. i. a *vaccinium* (áfonya) helyébe a magyar süveget díszítő violát tette.

A Vadásznak megjósolta «egy rút fülesbagoly», hogy Viola nem hallgatja meg esdekléseit; Amintának hasonlólt

¹ Kanyaró Ferencnek és Széchy Károlynak azt a megállapítását, hogy Lykaon (a görög *lykos* = farkas) gr. Erdődy Farkast szimbolizálja, cáfolja Ferenczy Géza (*Zrinyi idilljeinek és életének kapcsolata*. Budapest 1929.). Szerinte Zrinyi vetélytársa Tersáczky (Frangepán) gróf volt. Egyébiránt Zrinyi allegorikus elemeinek vizsgálata nem tartozik feladatunk körébe. Ferenczy szerint is «nincs meg a reményünk arra, hogy az idillek valóság-tartalmát valaha is kiválaszthassuk.»

jósol imádoztjáról a madarak szavát értő Mopsus; Vergiliusnál, Meliboeusnak a villámsújtotta tölgy jósolja meg a bekövetkező bajt, Moerist pedig (9. ecl.) az odvas tölgyön ülő bagoly inti vigyázatra. A rokonság, amint látható, nagyobb Vergiliusszal, s a fülesbagoly jóslata a magyar ember képzetvilágára utal.

Tityrus és *Viola* már azzal is Vergiliusra emlékeztet, hogy párbeszédes pásztori idill. Kezdeté Petrarca egyik *sestina*jának visszhangja, de a mitikus lantosokkal való versenyre hivatkozás már vergiliusi motivum (4. ecl.). *Tityrus* arra kéri *Violát*, amire *Corydon* *Alexist* (2. ecl.), hogy lakjanak együtt a pusztán.

A *Vadász* és *Echo* szintén allegorikus idill — s épen csak ez fűzi Vergiliushoz.

Nem sorozhatjuk az idillekhez *Orpheus keservét*, bár hasonló hozzájuk annyiban, hogy voltakép szintén allegoria, melyben Zrinyi öt évi házasság után elhunyt Eusebiáját siratja; egyes részleteiben nem nehéz felismerni Ovidius és Vergilius nyomait.¹

Futó Jenő Zrinyi idilljeit a műfaj antik példáihoz méri, s úgy látja, hogy nem igazi idillek, mert hiányzik belőlük az idillikus érzelem, a kül- és belvilág összhangja, e helyett mindenütt az az ellentét mutatkozik, mely a költő egyéni világa, és a külvilág közt van.² Ez alól szerinte legfeljebb *Tityrus* és *Viola* a kivétel, de annak is inkább csak a vége. Igaz, de épen ezt látjuk mindazoknál a költőknél, akik Vergilius nyomán nem a természettel és a naiv érzelmekkel összhangzásban levő egyszerű emberek életét és lelki világát rajzolták. Egyébiránt Vergiliusnak nem minden eclogája allegorikus. Az eclogáknak fele csaknem ment minden allegoriától. Azonban nem is az a fontos, hogy ő maga allegoriának írta-e költeményét, fontosabb és bizonyos szempontból jellemzőbb, hogy kortársai mindenütt allegoriát kerestek és találtak. Újabban Carolus Wendel meg épen azt bizonyítgatja,³ hogy Vergilius allegorizálása csak abban mutatkozik, hogy magát az 1. és 6. eclogában *Tityrus*nak, az 5., 9. és 10-ikben *Menalcas*nak nevezi, máshol, ahol igazi embereket szerepeltet, igazi nevükön nevezi őket. Viszont a theokritosi neveket kénye-kedve szerint használta. Ez nyilván túlzás, az eclogáktól nem szabad ennyire elvitatni a nyilvánvaló és a régiek által is elismert allegorikus elemet.

¹ V. ö. Szűcs István: *Vergilius hatása idillköltészetünkre*, Nyitrai gimn. ért. 1902.

² *Az idill eredete, fejlődése, elmélete és magyar irodalma*. Pápa. 1910. 87. l.

³ *Jahrb. für die klass. Phil.* 1901: 53.

Zrinyi után egy teljes évszázadon keresztül nem találkoznak magyar idillköltővel. A XVIII. században FALUDI FERENC természetszeretétől és életének körülményeitől ihletve a vergiliusi, sőt némileg theokritosi idill formájába öltöztette érzéseit. Kora csodálta, Révai magasztalta, Toldy dicsérte ezeket formás, magyaros, bizonyos műérzékkel irt idilleket — nyilván érdeméül tudták be, hogy antik mintaképeit, kivált Vergiliust olyan megértő szeretettel és gondnal követte. Pedig erre a szükség kényszerítette: Faludi nem volt igazi költői természet, csak nagy műgonddal dolgozó nyelvművész,¹ ezért, teremő erő és nagyobb mértékű invenció híján, Vergiliushoz fordult anyagért. Idilljeinek motívumai, helyzetei, előadásuk színe és költői ékességei legnagyobb részt a római költő eclogáinak nyomait mutatják. A 6 idill közül háromban pásztori dalversennyel találkozunk, s az részleteiben (műbíró szereplése, jutalom kitűzése) és lefolyásában is pusztá visszhangja a vergiliusi pásztori versengéseknek. Hogy renaissance-pásztorokkal van dolgunk, azt a Tityrus, Meliboeus, Menalcas, Thyrsis, Mopsus stb. nevek elárulják. Ezeket Faludi megtartotta: így talán kevésbé dissonans, hogy pásztorai jártasak az ókori mitológiában. Máskülönben láthatólag törekszik a magyar localis színre; Bakonyt, Tátrát, bocskort, dudát, rezes baltát, csörgés szalonnát emleget. A 2. ecloga nem is allegorikus; aztán Corydon és Tityrus nem pásztori énekkel, hanem magyaros találós mesékkal versenyeznek. Így nem tagadhatunk meg tőle bizonyos fokú eredetiséget. Azonban az 1. eclogában a lakomázó három pásztor épűgy dicsőíti és élteti gróf Fekete György országbíró, mint Meliboeus és Tityrus Augustust (1. ecl.). Érdekes találkozás Faludi és mestere, Vergilius között, hogy mindketten életüknek egy tragikus eseményét teheték eclogáik tárgyává. Vergilius felsőitáliai birtokát vesztette el a veteranusok számára történt földosztáskor, Faludinak pedig a rendjét, a jezsuitákat, törölte el XIV. Kelemen-pápa. Ezért az 5. és 6. ecloga pásztorai pásztori mezbe öltöztetett jezsuiták; rendjük eltörlésén búslakodnak, míg Menalcas meg nem hozza a jó hírt, hogy a régi Pán (a pápa) meghalt s az új Pántól (VI. Pius) minden jót várhatnak. Faludi mély és igaz fájdalomza ezekben, kivált a 6. eclogában megkapó költői erővel nyilatkozik — *pectus est, quod facit disertum!* — s a szomorkodó természet eleven rajzával igazán költői hatást ér el.

BARÓTI SZABÓ DÁVID, bár Horatius és Ovidius is hatott reá, elsősorban Vergilius tanítványa. Főkép Vergilius nyelvbeli ereje és szépsége ösztönözte a magyar költői nyelv reformjára, Arany János neki adja a «jégtörés koszorúját». Mint Vergilius utánzója

¹ L. Császár E.: *Faludi F. költészete* E. Ph. K. XXVII: 15. s. k. l. 113. s. k. l.

(fordítójává csak 70 éves korában lesz), ő is a vergiliusi idillben találta föl legkedvesebb mintaképeit, ő is buzgó híve lett az allegorizálásnak abban a hitben, hogy az allegoria még a hétköznapi tárgyat is felemeli a költészet régiójába. Idilljeinek nem a tárgyat veszi római mintájából, csak az idillikus formát, keretet és hangot. A keretet még ki is tágítja, mikor megírja *Daphnis hat megjelenésben* c. pásztorjátékát, mely e nemből első kísérlet irodalmunkban. A pásztorok feje, Daphnis, akit a többi vergiliusi pásztorral ünnepeltet, nem más, mint gr. Batthyány József, kit a pásztorok esztergomi érseki székének elfoglalásakor ünnepelnek. Az egészben Vergilius 5. eclogáját utánozza, melyben Mopsus pásztor Daphnis halálán kesereg, Menalcas pedig apotheosisát ünnepli. Régi, de nem igazolható felfogás Julius Caesart látta Daphnisban, s valószínű, hogy ezt a magyarázatot Baróti-Szabó is elfogadta. Különbség mindenesetre, hogy Baróti pásztorai nem meghaltat és megdicsőültet, hanem élőt magasztalnak, s így a panasz helyett az öröm hangja jut kifejezésre, mely csak a végén — Daphnis távozásakor — válik szomorúvá. Mig Vergiliusnál a természet is gyászol, Szabónál a folyók is vígabban folynak, és a fűvek is szebben zöldelnek. A névleges pásztorság Barótinál is nagyon kirívó: az ő pásztorai ódai patosszal szónokolnak s pusztán a panegyrista költő szócsovéi.

A virti Pyber-családot magasztaló idillek szintén alkalmi maskarádék — csak a dunamenti Virt természeti szépségeinek rajza nyújt egy kis üdítő oázist a dicséretnek egyhangúságában. A pásztorok váltogató énekének, versengésének, s a verseny megítélésének, egymás leszólásának, az ajándékadásnak és lakmározásnak ismert motívumai szerepelnek nála is. Nagyobb eredetiséget csak a *Pásztori enyelgés*ben találunk, egy szép, ügyes és szorgalmas leány dicséretét, aki oly szépen énekel, mint Orpheus; s a *Virttől Bútsu-vétel*ben, melyben sok a melegség, de eredetisége fogyatékos — nyilvánvaló, hogy Vergilius 1. eclogájának Mantuából távozó Meliboeusa adta főmotívumát; Barótinak szerencséje, hogy ezt a motívumot saját életének élménye is igazolta. Más-különb Baróti idilljeinek tárgyai általában eredetiek, saját életviszonyait tükröztetik, magyar vonatkozás is sok van bennük, csak a költői alakítás mutat forrásukra.

Itt emlékszünk meg a XVIII. század végének egy másik költőjéről is, RÁDAY GEDEONRÓL, noha inkább Vergilius fordítóinak sorába kellene iktatnunk. Ráday, miután az *Aeneis* I. énekének 1—91. sorát bő lére eresztett Zrinyi-strófákban szólaltatta meg (megígérve, hogy «ezen... fordítás nem fog tovább terjesztődni»), az eclogák közül is «megmagyarosított» ötöt (*Ecl.* 1., 2., 3., 4., 8.), de csak a két első jelent meg nyomtatásban. Ráday ezekben megtartotta a hexametert, sajnos, úgy, hogy

lépten-nyomon esetlik-botlik s a hosszú szótagok helyébe derűre-borúra rövidet enged meg magának. Igaz, hogy vannak ügyes, jól hangzó sorai is, de nagy fogyatékokossága, hogy az akkori viszonyokra való célzásokat nem érti és így a tartalmat az értelmetlenségig elhomályosítja. Idilljeit kiemeli a fordítások közül s átdolgozásokká teszi azzal, hogy Vergilius költeményeit a kor divatja szerint magyaros köntösbe öltözteti. Ez a magyarosítás nem hat mélyre, noha egyikről, a 4. ecloga átdolgozásáról kijelenti Ráday, hogy «egészen Mária Teréziánkra van alkalmaztatva,» a másiktól pedig, hogy «I. Mátyás királyunk idejéhez alkalmaztatja.» Mégis némi magyaros szint tud adni idilljeinek: a szereplők latin nevét magyarral cseréli fel, s Tityrus, Meliboeus, Amaryllis és Alexis helyett Dénes, Kelemen, Kati, Rózsi lesznek a hősök; a párbeszédekben magyar tájakat, a Balatont, a Drávát emlegetik, s hajdúkról, bajusztól esik a szó; végül a római közviszonyok helyett magyar viszonyokra való célzásokkal szövi át a mesét. Jellemző ez az eljárás Rádaynak és korának ízlésére — szerencsére nem volt tartós, s mikor az idill a reform-kor elején újra megjelenik irodalmunkban, ezt az antik tárgyhoz és szellemhez nem illő magyaros sallangot elvetette.

Így azután Vergilius hatását sokkal nemesebben tükrözteti CZUCZOR GERGELYNEK *Vértesi vadászok* c. idillje is. Formában is rávall a mesterre: hexameterekben szól. Két vadász (Zrinyi!) versenyez egy leány szerelméért, de a végén kiderül, hogy egy helyett két leány van, s így mindketten boldogok lehetnek. A tárgy, mint látjuk, valamennyire új, csak az idill belső és külső formája emlékeztet Vergiliusra.

Irodalmunk későbbi idillköltészetében, egy-egy részlet tanuskodik ugyan Vergilius kisebb-nagyobb hatásáról, általában azonban egyrészt vagy más hatások érvényesültek, pl. Csokonainál, már korábban, Gessneré, vagy egészen eredetiek, s a magyar szellem önálló termékei. Egyik-másik, mint Vörösmarty *Szép Ilonkája*, Tompa *Falusi órái*, Petőfi *Téli estéi*, Arany *Családi köre* e nemből elsőrangú remek.

Szemlénknek végére jutva bátran kimondhatjuk, hogy Vergilius hatása költői irodalmunkban s különösen epikus költészetünk jelentősebb alkotásain kezdettől fogva szembetűnő, s nem is tudnánk sem régi, sem későbbi világirodalmi nagyságot nevezni, kinek irodalmunk, költészetünk olyan nagy hálával tartoznék, mint annak a tisztalelkű költőnek, akit a középkori kereszténység a prófétaság piedestáljára helyezett s akit nemes humanizmusa miatt ma is az emberiség egyik legrokonszenvesebb vezérlő szellemének tarthatunk. Költészetünk nem szegény termékenyítő és ízlés-, valamint formafejlesztő hatásokban. Hiszen ott van mindjárt Vergilius nagy költő-

társa, a sokoldalú, formában és tartalomban egyaránt kiváló Horatius, kinek jótékony hatásáról líránk történetének számos lapja tanuskodik. De terjedelem és változatosság dolgában ez a hatás sem vetekedhetik a Vergiliuséval, ki irodalmunkra annak csaknem egész folyamán át mind tárgyi, mind formai szempontból hatott, epikusainknak az *inventio*, *compositio* és *elocutio* terén kifogástalan példát szolgáltatott, ízlésfejlesztő hatását pedig legkiválóbb epikusainkkal is éreztette. Elmondhatjuk róla az ő szavaival:

Semper honos nomenque tuum laudesque manebunt.

CSENGERY JÁNOS.
